

Király Gábor – Paksi Veronika

A BIZONYTALANSÁG KOCKÁZATA VAGY A KOCKÁZAT BIZONYTALANSÁGA?

*Két német társadalomtudós gondolatai a megváltozott döntési térről¹***Bevezetés**

A késői fiatal és a felnőttkor közötti átmenet a társadalomtudomány egyik sokak által kutatott területe napjainkban. Általános jelenség a fejlett társadalmakban, hogy egyre későbbre tolódik a felnőtt szerepek felvállalása, illetve a felnőttkort jelző és jellemző különböző döntések (otthonról elköltözés, párválasztás, munkavállalás, stb.) tágabb időintervallumban történnek meg. A fiatalok felnőtté válásának folyamata azonban nemcsak egyre jobban kitolódik, de sokszor a mérföldkövek hagyományos sorrendje is felborul. Látható, hogy nem csupán egy elvont, szűk szakmai kört érintő és érdeklő elméleti problémáról van szó, hiszen a kérdés, hogyan, milyen formában és legfőképpen mikor vállalnak fel a fiatalok felnőtt szerepeket, komolyan érinti a társadalom több vitális területét, mint például a munkaerőpiacot, a nyugdíjrendszer fenntarthatóságát, és a társadalom reprodukciójának kérdését.

Tanulmányunkban a problémát a második demográfiai átmenet és Ulrich Beck individualizálódásról szóló elmélete felől mutatjuk be röviden, majd részletesebben foglalkozunk Hans-Peter Blossfeld, a globalizációs folyamatok egyéni életútra gyakorolt hatásáról szóló elméletével. Míg a második demográfiai átmenet elmélete egyértelműen az értékváltozások és az individualizációs folyamatok szerepét hangsúlyozza az egyéni életutak drasztikus változásában, Beck rámutat, hogy a folyamatnak számos nem szándékolt következménye is van az egyének számára. A munka és a magánélet területein bekövetkező változások ugyan nagyobb döntési teret engednek az egyéneknek, például maguk építhetik fel életútjukat, de így felelőssé is válnak annak alakításáért: a döntés és a következményekért történő felelősségvállalás szintén rájuk hárul. Blossfeld ezen túl még kiemeli, hogy a globalizáció által generált gazdasági és társadalmi változások a bizonytalanság növekedését eredményezik mind az állami, a piaci, valamint az egyéni szereplők szintjén. Ez a bizonytalanság a társadalmi csoportok közül legjobban a fiatalokat sújtja, mert a globalizáció hatásai

leginkább őket érintik. Nemcsak, hogy nem állnak előre megadott minták rendelkezésükre, amelyhez cselekvéseiket és életstratégiákat igazíthatják, de életüket hosszútávra meghatározó döntéseiket ebben a megváltozott, bizonytalan térben kell meghozniuk. Tanulmányunkban arra fókuszálunk, milyen válaszokat adnak a fiatalok a fent leírt változásokra. Az elméleti keretben tehát a fiatalok reprodukciós magatartását az értékváltozások, valamint a munka és a magánélet egyes területein történő változások és az egyre növekvő bizonytalanság és kiszolgáltatottság felől értelmezzük.

A második demográfiai átmenet modellje

A felnőtté válás szakaszainak egyre későbbi időzítése az életútban már általános jelenségnek tekinthető napjainkban. A szülői ház elhagyása, az első tartós párkapcsolat, az első munka és az első gyermek vállalása évről évre egyre idősebb életkorra tolódik. Az életútelméletek és kutatások a halasztó attitűdöt a '60-70-es években tetten érhető második demográfiai átmenet (Lesthaeghe – Van de Kaa 1986) jelenség részeként határozzák meg és vizsgálják. Az elsősorban észak-európai országokban kezdődött folyamat hamarosan Európa többi országában, valamint a világ számos más, fejlett vagy fejlődő országában megfigyelhetővé vált. A második demográfiai átmenet elmélete makroszinten értelmezi a folyamatot; a gyermekkorból a felnőttkorba való átmenet életszakaszainak kitolódását elsősorban az oktatási rendszer kiszélesedésével, az iskolai végzettség emelkedésével, a nők aktívabb munkaerőpiaci szereplésével, a jóléti állam kialakulásával, valamint a gazdasági és politikai struktúrák változásával magyarázza. Bár a változások makro-szintűek, ezek erősen visszacsatolódnak az egyéni szinthez. Van de Kaa a következőképpen fogalmaz:

„...ezek a tényezők szorosan kapcsolódnak az egyén posztindusztriális társadalomban betöltött, gyorsan változó szerepéhez. Ezekben a társadalmakban az egyéni életszínvonal a képzettségi szint és a képzés minőségének függvénye, de meghatározza a társadalmi célok iránti elkötelezettség mértéke, valamint az egyén önnön tehetségének felfedezésére

1 Elméleti cikkünk megírásánál erősen támaszkodunk két korábbi írásunkra: Király – Paksi 2011a és Király – Paksi 2011b.

és hasznosítására való motivációja is” (Van de Kaa 2001:96).

A változások hatására az életüteményeket korábban meghatározó és formáló értékek, társadalmi normák és szerepek meggyengültek vagy megváltoztak, szerepük kevésbé meghatározó az egyének életútját tekintve. Az elmélet szerint a változás soktényezős folyamat: egyszerre van jelen a változásban az oktatási expanzió, a gazdaság átalakulása a posztindusztriális feltételek mentén, a fogamzástól elterjedése, és a viszonylagos anyagi jólét, amely lehetővé teszi a viszonylag korai, szülőktől független háztartás kialakítását. Mindezen változások mögött azonban felfedezhető egy alapvető motívum: az individualizáció trendje, amelyet a viszonylagos jólét és a saját, egyéni életprojektek (szemben a közös életre szóló vállalásokkal) megvalósításának igénye jellemez. A szerző saját szavait használva:

„Az első és a második demográfiai átmenet mögött meghúzódó normákat és attitűdöket két kulcsszóval lehet jellemezni, amelyek kiemelik a köztük lévő ellentéteket is: ezek a kulcsszavak az altruizmus és az individualizmus. Az alacsony termékenység arányszámok által jellemzett első demográfiai átmenetben a család és a gyerekek voltak a középpontban, ezzel szemben a második átmenet az egyének jogaira és az önmegvalósításra fekteti a hangsúlyt” (Van de Kaa 2001: 94).

Beck modellje: individualizáció és kockázat

Beck a *Kockázattársadalom* című könyvében (2003) a kockázat és az individualizáció felől értelmezi többek között ezt a jelenséget is. Az ipari forradalommal kezdődő modernitás új szakaszát reflexív modernizációnak nevezi, amelyben egyéni és társadalmi szinten is megnövekszik a tudatosság a technológiai, gazdasági és társadalmi fejlődés kockázataival szemben. Mind a kockázat felismerése, mind az ezen alapuló döntés, valamint a következményekért történő felelősségvállalás az egyénre hárul. Életútjának alakításáért maga válik felelőssé, ugyanakkor a kiszélesedett döntési térben lehetősége van az esetleges rossz döntései javítására, akár az egyes életszakaszok újrakezdésével, azaz életútját „mozaik-szerűen” építheti fel.

Beck értelmezésében az individualizáció nem más, mint a hagyományos utakkal történő szakítás. Az életutakra ható normák gyengülése lehetővé teszi az egyén számára, hogy kiszabaduljon az olyan különböző társadalmi kategóriák hatása alól, mint például az osztály, a kor vagy a társadalmi nem.

Az individualizáció és az egyéni felelősségvállalás összefügg, mert önálló döntésképességet követel meg az egyéntől, hogy képes legyen saját sorsát alakítani identitásának létrehozásán és elhatározásain keresztül. A kor, a nem és a társadalmi osztály struktúráin keresztül ható hagyományos bizonyosságok megszűntek, miközben az egyénnek több és új típusú egyéni kockázattal kell szembenéznie és megküzdnie, mint például a bizonytalan munkaerő-piaci körülményekből fakadó kockázatok, a házassági kötődések instabilitása és a család szétesése. A kockázatok a szorongás és a bizonytalanságérzés magas fokával járnak együtt, melyek mindenkit érintenek, és egyes csoportokat jobban jellemzenek, mint másokat. Beck a nők helyzetét emeli ki, mint a „working poor” részesei: esetükben „a garancia nélküli, bizonytalan foglalkoztatási formák” gyakoribbak, mint a férfiaknál (Beck 2010: 106).

Az individualizáció mint trend, ebben a jelentésben – Beck saját szavait használva – „az ipari társadalom bizonyosságainak széthullása, valamint a kényszer, hogy az egyén ezek nélkül új bizonyosságokat találjon maga és mások számára” (Beck 1994:14, idézi Lupton 1999: 72). Az individualizáció összefüggésben van az egyéni felelősségvállalással, hiszen feltételezi az önálló döntés képességét, hogy az egyén képes alakítani saját sorsát identitásának létrehozásán és elhatározásain keresztül. Ebben az értelemben a normák és társadalmi minták strukturáló erejének csökkenése okozta vákuumot az individualizáció tölti ki. A folyamatot egyik oldalról a társadalmilag adott bizonyosságok, életutak és minták visszaszorulása, másik oldalon az egyéni döntési tér kiszélesedése jellemzi. Az egyén számára ugyan sokkal több döntési alternatíva áll rendelkezésre az élet minden területén, de ez kockázattal jár: az egyén nem teheti meg, hogy nem dönt, hiszen folyamatosan döntésekkel szembesül, olyanokkal, amelyek nagy részének helyes és követendő alternatíváit a társadalom sokkal erősebben jelölte ki számára régebben.

A döntési tér kiszélesedése tehát döntéskényszer is egyben, valamint a következményekért vállalt felelősség is egyértelműen az egyénre hárul. Olyan társadalmi terekben, mint az oktatás és a munka, elvárják az egyénektől, hogy kezükbe vegyék sorsuk irányítását, hogy bizonyítványokért és állásokért versenyezzenek másokkal, hogy egyéni karriert fússanak be, nem támaszkodva a hagyományos elvárásokra vagy a társadalmi struktúrára. A család fogalma sem tartalmazza már egyértelműen sem a résztvevő felek számára adott szerepeket, sem a

kapcsolatok „alapértelmezett” állapotát. Az együttélés szabályrendszerét, és a „család-projektben” (ld. lentebb) való együttműködés formáit elsősorban a kapcsolatban résztvevőknek kell kialakítaniuk. Az individualizáció folyamata mind a munka, mind a magánélet területén jelentős változásokat generál, melyeket a következő részekben ismertetünk, majd rátérünk Blossfeld elméletére, valamint a kockázat és a bizonytalanság fogalmainak összehasonlítására.

A munka jövője – a nyugat brazilizálódása

Beck egy furcsa képpel magyarázza a munka átalakulását. *A munka szép új világa* című könyvében (2010: 106-131) arról ír, hogy Európában a munka brazilizálódása megy végbe, vagyis a munka jövője leginkább ahhoz hasonlít, amit ma Brazíliában láthatunk. A szerző azért Brazíliát emeli ki az összes ország közül, mert fejlődése önmagában ellentmondásos, számtalanszor megtorpant gazdasági fejlődése nem egyezik meg a társadalmival. Erősen heterogén tartományaival és régióval maga a megtestesült sokszínűség, annak minden ambivalenciájával.

A metafora lényege azonban Brazília munkaerő-piaci viszonyaiban keresendő, hiszen a brazil – és általában a dél-amerikai – viszonyokat az informális és a multiaktív munka magas aránya jellemzi. A stabil és a formalizált bér munka viszonyai, amelyeket a szociális biztonság intézményei és tapasztalati kísérnek, az emberek többsége számára nem létezik Dél-Amerikában. Számukra a „légy a magad ura” imperatívusza egyet jelent a „csak magadra számíthatasz” valóságával. A kiszámíthatatlanság ilyen tapasztalata kikényszeríti, hogy az emberek többségének több (de bizonytalanabb) munkahelye van egyszerre. Ennek persze egyrészt folyamánya, másrészt oka, hogy az embereknek nem egy stabil, előre kiszámítható karrierútjuk van, hanem úgynevezett mozaikkarrierjük, megszakításokkal, összevisszasággal, egymással nehezen összeilleszthető elemekkel. Ezt a karrier-utat nehéz úgy interpretálni, mint amely vezet valahová, akár szakmai előmenetelben, akár szakmai fejlődésben. Az emberek több utat kell, hogy állandóan szinten tartsanak. Nem lehet tudni, melyik lesz a „nyerő”, melyik jön be hosszú távon és melyik lesz a múlté. Nincsenek biztos pontok, nincsenek egyértelmű útjelző táblák.

Összefoglalva tehát a brazilizálódás tézise a munka jövőjéről magába foglalja a munkaerő-piaci pozíció bizonytalanságát, az ebből fakadó multiaktivitás (vagy, ahogy a magyar köznyelv fo-

galmaz: a több lábbon állás) kényszerét, az informális szektor megnövekedett súlyát, illetve a karrierút irányainak elmosódását, többértelműségét és ambivalenciáját.

Ez Európában új helyzet, hiszen a hagyományosan kiszámítható és szociális garanciákkal bíró francia vagy német munkaerőpiacokon is egyre kevésbé magától értetődő a stabil munkahely, a kiszámítható jövő, a hosszú távú karriertervezés. Ezzel szemben egyre jellemzőbb az a dolgozókkal szembeni elvárás, hogy megteremtsék saját lehetőségeiket, folyamatosan képezzék magukat, és alkalmazkodjanak a folyamatosan változó körülményekhez. A dolgozóknak egy pluralizált, decentralizált munkaerőpiacon kell megfelelniük, amely elvárja tőlük, hogy rugalmasak és vállalkozó szelleműek legyenek, vagy ha erre nem képesek, akkor viselniük kell az alulfoglalkoztatás vagy a munkanélküliség következményeit. Ez az új állapot megváltoztatja a munkavállaló és a munkahelyi szervezet közötti szoros kapcsolatot. Ha a munkahely egy bizonytalan állomás, amelyre „nem lehet számítani”, legfeljebb csak rövidtávon, akkor a szervezettel szembeni lojalitás fogalma is értelmét veszti (Sennet 1998: 24-25). Bauman a következőképp fogalmaz ezzel kapcsolatban:

„Ha az alkalmazás rövid távúvá, időszakossá és bizonytalanává válik, megfosztva az egyént a biztos (nemhogy garantált) kilátásoktól, azaz amikor jóformán minden előleptetési vagy elbocsátási játszma vonatkozó szabályt félredobnak vagy megváltoztatnak még jóval a játszma vége előtt, akkor kicsi az esély a kölcsönös lojalításra, a kihajtás és a gyökeret ereszítés iránti elköteleződésre. A hosszú távú, kölcsönös függőség idejével ellentétben alig van ösztönzés arra, hogy bárki éles és komoly figyelmet tanúsítson a közös erőfeszítés bölcsessége és a hozzákapcsolódó intézkedések iránt, amelyek egyébként is elkerülhetetlenül átmenetiek. A munkavállalás helye egy kempingre emlékeztet, amit csak egy pár napra látogatunk meg, és bármelyik pillanatban otthagynak, ha az ajánlott kényelem nem megfelelő – nem pedig egy megosztott lakhelyre, ahol az ember hajlik arra, hogy vegye a fáradságot, és türelmesen kidolgozza az együttélés elfogadható szabályait” (Bauman 2008: 16).

Mindezzel kapcsolatban az is új jelenség, hogy a munkaerő-piaci kockázatok elérik a hagyományosan privilegizált pozícióban lévőket is. Beck (2010) rámutat, hogy hasonlóan a késői modernitás többi kockázatához, a munka rugalmasságával járó kockázat eloszlása sem követi a társadalmi rétegződés vonalait. „A szükség hierarchikus, a szmog demokratikus” – ahogy Beck fogalmaz *A kockázat-társada-*

lom című könyvében (2003). Így a „szerződéseket érintő individualizáció, a bizonytalan olcsó állások megjelenése a kvalifikációs hierarchiának nemcsak az alacsonyabb régiókban, hanem a legfelső fokán is megfigyelhető” (Beck 2010: 93-94).

Nem csupán a betanított munkásokat, a képzetlen munkaerőt érinti a bizonytalanság, az alkalmazkodáskényszer, és a több lábon állás szükségessége. Ugyanúgy érinti a felsőoktatási intézmények között ingázó egyetemi oktatót, a „globális szilikon falu” high-tech központok között „agycirkulált” fejlesztő-kutatóját, a világ különböző pontjai között ugráló ENSZ munkatársat vagy a BBC kutatási asszisztensét.² Mindezeket, vagyis a dereguláció, a flexibilitás és a mozgó célpontok, változó szabályok és elvárások hatását jellemzi Beck a következő szövegrészletben:

„...a munkaidő, a munkahely és a munkaszerződés megszűnése következtében, egy folyamatos valós kísérletben a munka flexibilitását a lehetséges határokig és még azon is túlnyújtják és tesztelik. (...) A kockázat szabályozó ereje nemcsak a szociális bizonytalanságot teszi általánossá, hanem a kognitív és morális szabályok bizonyosságának hiányát is. És így új dilemmák születnek: az egyéni kreativitás sosem volt olyan fontos, mint napjainkban, amikor a termelés innovációja a tudás és az információtechnológiai újítások alkotó felhasználásának a függvénye. Viszont a dolgozók sosem voltak – képességüktől és végzettségüktől függetlenül – ennyire sebezhetők, mint ma, amikor individualizálódva, kollektív ellenhatalom nélkül és nagyobb függésben, mint bármikor, flexibilis hálózatokban dolgoznak, amelyeknek az értelme és szabályai legtöbbször számára kibogozhatatlanná váltak” (Beck 2010: 98).

A munkaerő-piaci kockázatok, vagy ahogyan Beck nevezi, a bizonytalanság politikai gazdaságtanának logikája tehát követi az egyéb kockázatok eloszlását, nem kímélve a korábban privilegizált rétegeket sem, bár a kockázatok halmozódása az

amúgy is kiszolgáltatott helyzetben lévő csoportokat jellemzi. A másik általános jellemző, hogy a társadalmi – vagy akár globális – szintű kockázatok növekvő mértékben hátrítják át az egyénekre, a különböző gazdasági szereplők piaci bizonytalanságát munkaerő-piaci kockázattá alakítva:

„A munkaerő-kölcsönzés, ál-önállóság és a folyamatossá váló bizonytalan munkavégzés egy olyan vállalati racionalizálási stratégiának felel meg, amelyben a vállalatok számára lényeges előnyök adódnak össze: a bérköltségek csökkentése, a rugalmasság növelése és nem utolsósorban a kockázatok áthárítása a foglalkoztatottakra” (Beck 2010: 101).

Magánélet és család

A munka mellett a magánélet területén is komoly változásoknak lehetünk tanúi. Az iparosodás előtti társadalmakban „a szükség közösségét” a család tagjai közötti kötelező szolidaritás tartotta össze. Általános a konszenzus abban a tekintetben, hogy a családot összetartó erők közül a gazdasági érdekek szerepe legyengült. Először a család, mint termelési egység bomlott fel (Andorka 2006: 400), majd a nők kiterjedt munkavállalási gyakorlata gyengítette a kapcsolatok fenntartásának gazdasági kényszerét (Spéder 2006: 418).

Azzal, hogy először a férfiak, majd a nők a családon kívül munkát vállaltak, új kapcsolatok alakultak ki a család és a munkaerőpiac között. A teljesítmény-alapú munkaerő-piaci normákhoz igazodó társadalmi térben a hangsúly eltolódott a közösségtől az egyén felé. Ebben az új konstellációban az egyén vált az új alapegységgé, anyagilag függetlenedve a családtól, amely a nők esetében (pl. férfaitól való függetlenedés) még hangsúlyosabb jelenség volt. A jóléti állam számos garanciája is a családtól függetlenedett egyént védi, és nem a családot (öszöndíjak, lakásvásárlási kedvezmények, munkanélküli segély, stb.), továbbá a társadalombiztosítás is a családtól függetlenül igyekszik egy minimum biztonságot, megélhetést biztosítani, az egyén számára (Beck – Beck-Gernsheim 2002: 85-100).

A családi összetartás legfőbb alapjává az érzelmi kötődés vált, amely a családi kapcsolatokhoz és gazdasági megfontolásokhoz képest sokkal inkább egyénekhez kötődő, valamint erősen változókéony attribútum. A házasság és az egyéb együttélési formák funkcióját is elsősorban érzelmi alapon értelmezik a résztvevő felek: érzelmi stabilitást és egyenlőséget várnak el egymástól. A kulcskérdés

2 Ezzel kapcsolatban Bauman a következő példát hozza egyik előadásában:

„Nemrég interjút adtam a BBC-nek, aminek keretében összebarátkoztam egy kutatási asszisztenssel, aki abban a műsorban dolgozott, ahová meghívtak. A 40 éves férfi elmesélte nekem, hogy 16 éve dolgozik a BBC-nél, de nincs határozatlan idejű állása, sem nyugdíj-jogosultsága. Tehát hogyan működik mindez? Projektből projektbe esik, ugrál a világ különböző pontjai között anélkül, hogy valamilyen területen szakértelmet tudna szerezni. Az egyetlen szakértői tudás, amivel rendelkezik, hogy képes gyorsan váltani és teljesen új képességeket kifejleszteni a következő projekthez” (Bauman 2004:6).

immáron nem „másokért élni”, hanem „saját életet élni”, azaz nem az a fő, hogy „Mit tehetek a családeért?”, hanem: „A család mit tehet értem?”. Ahogy Spéder Zsolt fogalmaz, megnövekedett a párkapcsolatok minősége iránti igény: „az emberek nemcsak 'kevesebbet tűrnek el' egymástól, hanem többet is várnak” (Spéder 2006: 422).

Az individualizáció folyamatai azonban erőteljes konfliktusokat generálhatnak a partnerkapcsolatokban. A konfliktusok fókuszpontjában az áll, hogy az önmagukat elsősorban individuusként definiáló (vagyis „én-ként”, nem pedig „mi-ként”) egyének esetében egy párkapcsolatban mindkét fél külön-külön próbálja megtartani saját autonómiáját, fejleszteni önmagát, mindeközben pedig fenntartani a kapcsolatot. A nemi szerepek nem foglalják már merev keretek közé az élet lefolyásának menetét. Ennek eredményeképpen sokkal több választási lehetőség van a kapcsolatok kialakítására, de mindez intenzív és folyamatos tárgyalást és döntéshozatalt igényel a párkapcsolatban résztvevők oldaláról (Beck – Beck-Gernsheim 2002: 54-84).

Az egyéneknek folyamatosan több labdát a levegőben tartva kell zsonglörködniük, egyformán figyelmet fordítva egyik oldalról az autonómia és az önkifejezés igényeikre, másik oldalról pedig az érzelmi stabilitás és a kapcsolattól való függőség igényére. Számos ellentmondás nyílik így meg a munka és a család világának követelményei között. Ahogy a fentiekből is látszik, a munka világa egyre inkább egy független individuomot feltételez, akit nem terhelnek, nem húznak vissza a családi felelősségei.

A hagyományos, házasságon alapuló nukleáris családforma monopolhelyzetének megszűnésével párhuzamosan megfigyelhető a különböző együttélési minták terjedése. Egyre többen választják az együttélést a házasság helyett, és az egyre kevesebb házasságkötést egyre hosszabb együttélési szakaszok előzik meg. Ennek a folyamatnak egyik értelmezése, hogy a család és az együttélési formák folyamatosan alkalmazkodnak az individualizált életvitel és a bizonytalan munkaerőpiac elvárásaihoz (Lupton 1999: 73-74).

Nem tervezhető jövő hiányában az egyének nem mernek hosszú távú, elkötelezettséget jelentő döntéseket hozni, inkább a rövid-távú, könnyebben módosítható döntéseket részesítik előnyben. Szalma Ivett a kockázatkerülés stratégiájával kapcsolatban a következőképpen fogalmaz:

„... a munkanélküliség megjelenése, a határozott idejű szerződések vagy éppen a megbízási szerződések, a vállalkozóként végzett munkavállalás mind

a bizonytalanság, az előre kiszámíthatatlanság felé hatnak. Ebben a bizonytalansági helyzetben az a leghatékonyabb védekezési stratégia, ha olyan opciót választunk, amely nem jelent végleges döntést, azaz megengedi a különböző lehetőségek kipróbálását (...). Ilyen nem végleges döntés például az, amikor a fiatalok a házasság helyett az élettársi kapcsolatot választják, vagy elhalasztják a gyermekvállalást” (Szalma 2011: 33).

A válás társadalmi gyakorlata egyszerre oka és következménye az individualizáció folyamatának. A válások száma egész Európában, így Magyarországon is drasztikusan emelkedik. A válás ugyan gyengíti a család alkotta kötelekeket, de lehetőséget ad az egyéneknek egy esetleges rossz döntés módosítására. A válás utáni új lehetőségek magukkal hozzák a még pluralizáltabb párkapcsolati alternatívákat (egyedül marad, újrահázasodik, látogató jellegű kapcsolatot tart fent az egyén, stb.). Ebben az értelmezésben is a súlypont elmozdulását láthatjuk a családhoz képest az egyén felé, hiszen a válás után az egyének egyre szerteágazóbb rokoni szálon kapcsolódhatnak akár több családhoz is. Ezek a családi kötelek azonban többségében már jóval gyengébbek, és az egyén perspektívájából kapnak értelmet. A családi kötelek fenntartása – a jogi kötelezettségeken túl – már szabad választáson, személyes preferenciákon múlik, ahol az egyén maga alakítja és szabja meg a viszony határait. Másrészt ezek a kapcsolatok folyamatos és aktív közreműködést, törődést és „karbantartást” igényelnek (Beck – Beck-Gernsheim 2002: 94-96). Spéder Zsolt a következőképpen fogalmaz:

„A hagyományos nukleáris családban a biológiai és jogi szülői szerep egybeesik a funkcionálissal, a válások és újrահázasodás révén keletkező családi kontextusok révén azonban újfajta, időben és térben eltérő szülői szerepek jönnek létre. (...) Az elvált szülők új partnerkapcsolataik révén a gyermek új szülőt és testvért, esetleg nagyszülőket is kap(hat), ezért a párkapcsolatok változékonysága és az érintettek viselkedése a szülői és gyermeki szerepek újraértelmezését és újraformálását is igényli” (Spéder 2006: 418).

A válás fellazítja az életút szakaszainak egymásra épülő jellegét is. A hagyományos szekvenciát (házasság, gyermekvállalás, gyermeknevelés, gyermekek elköltözése, özvegyiség) az életutak tarkasága váltja fel, amely része a beck-i mozaik-életútnak: szerinte a válás egy újfajta szocializáció, amely során az egyén új tapasztalatokat szerez, megtanulja elválasztani a szoros kötelekeket, és megküzdeni a veszteséggel (Beck – Beck-Gernsheim 2002: 96-97).

A Blossfeld modell három elméleti szintje

Hans Peter Blossfeld és munkatársai is a globalizációs folyamatok meghatározó szerepét emelik ki a GLOBALIFE kutatási projekt keretében megjelenő könyvekben³ (2005, 2006a, 2006b, 2006c). Beckre és Blossfeldre is jellemző, hogy a globalizációs folyamatok és az egyéni szintű jelenségek közötti összefüggést igyekeznek bemutatni. Beck egyszerűbb magyarázati sémájával szemben Blossfeld három szintet különít el az elemzésében: a makro, az intézményi és az egyéni szintet (Hofäcker 2006: 33).

A szerző feltételezi, hogy a globalizáció hatásai makro-elméleti szinten a legtöbb modern társadalomban tetten érhetőek. Ezek a hatások lefedik a tudásközpontú munka arányának növekedését, az ipari gazdasági struktúráktól való gyors elmozdulást a szolgáltatás-alapú struktúrák felé, valamint a növekvő globális versenyt a jóléti államok között, amely a jóléti szolgáltatások stagnálását és csökkenését eredményezik (Hofmeister et al 2006: 10-11). A makroszintű folyamatoknak azonban nagyon eltérő nemzeti hatásai lehetnek, amelyek az intézményi szintű eltérésekből fakadnak: országos szintű intézményi „csomagok” (mint a jóléti, oktatási, munkaerő-piaci vagy családi rendszerek – lásd lentebb) szűrik meg a globalizációs folyamatok befolyásoló hatásait. A nemzeti szintű intézmények jelentős mértékű fejlődési tehetetlenséggel bírnak, így a globalizáció folyamatában is fennmaradnak és hatást gyakorolnak az egyéni szintre. A harmadik elméleti szint tehát az egyéni, amelyet a globalizáció hatásai eltérő mértékben érintenek a nemzeti intézményi „szűrők” működési sajátosságai miatt.

3 Blossfeld és munkatársai kutatásában 14 ország szerepelt, a munka 1999-től 2005-ig tartott (vagy 1999–2005 között zajlott). A jobb feldolgozhatóság, értelmezhetőség és összehasonlíthatóság miatt Esping-Andersen dán szociológus jóléti rendszertipológiáját vették át, módosítva. Az eredeti tipológia elemei: liberális, szociáldemokrata és konzervatív jóléti rendszer. Blossfeldnél a liberális blokkban Kanada, Egyesült Államok, Egyesült Királyság, a konzervatív blokkban Franciaország, Németország és Hollandia, a szociáldemokrata blokkban pedig Norvégia, Svédország és Dánia szerepel. Ehhez vett hozzá úgynevezett családcentrikus országokat, mint Olaszország, Spanyolország, Mexikó, valamint két posztoszocialista országot, Észtországot és Magyarországot, mely utóbbiak fejlődése és intézményrendszere nem konzekvens és jövőbeli átalakulásuk iránya sem egyértelmű. Ebben az új, blossomfeldi tipológiában Magyarország a posztoszocialista blokkban szerepel. A magyarországi kutatást Róbert Péter és Bukodi Erzsébet vezette.

Az intézményi szint közvetíti az egyéni és globális szint között, s Blossfeld e három szint kölcsönhatása mentén igyekszik elemezni az adatokat. Bár az igaz, hogy jelentős nemzeti különbségek vannak az adatokban – amelyet pont ez a köztes szint magyaráz –, azonban az elemzésbe bevont országok mind-egyikében megfigyelhető az az általános trend, hogy a kockázatok a különböző életszakaszban lévőket eltérő mértékben érintik. Habermas már az 1973-as *Válságtendenciák a kései kapitalizmusban* című tanulmányában felhívja a figyelmet arra a jelenségre, hogy a kapitalizmusban a rendszer „terhei” aránytalanul sújtják a társadalom egyes csoportjait. Leginkább azokra tolja át a rendszeren belüli válság következményeit, akik a legkevesebb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek (Habermas 1994). Egyes országokban az egyéni életutak erőteljes átalakulása figyelhető meg, míg más országokban az egyéni szintre kevésbé hatnak a globális szintű kockázati tényezők. A kockázatok a különböző életszakaszokat is eltérő mértékben befolyásolják.

Blossfeldnél, ahogy Becknél is, kiemelt szerepet kapnak a pályájuk közepén járó nők, de Blossfeld különös figyelmet fordít a fiatalokra is. Mindkét csoportra jellemző, hogy egy szegmentált munkaerőpiaci szemléletben általában az elsődleges munkaerőpiacon kívül vannak, amely viszonylagos védeltséget ad. Blossfeld szerint a globalizációs folyamatok fő vesztesei a fiatalok. Az írás következő része a fiatalok helyzetére koncentrálna, valamint ezen keresztül jobban kifejti elméleti modelljének részleteit.

A globalizáció fő vesztesei: a fiatalok

A '80-as években a munkaerőpival foglalkozó közgazdászok felhívták a figyelmet az amerikai férfiak között megmutatkozó növekvő gazdasági egyenlőtlenségekre. Elemzéseik szerint az oktatási szinten túl, a munkaerőpiaci tapasztalatok befolyásolták erősen a kialakulófélben lévő új egyenlőtlenségeket. Mivel a fiatalok csupán korlátozott munkaerőpiaci tapasztalattal rendelkeznek, ők voltak az egyik leginkább érintett csoport és őket nagyobb arányban sújtották az egyenlőtlenségi viszonyok. Oppenheimer a '80-as és '90-es években folytatott kutatásai (Oppenheimer 1997, 2003) kimutatták, hogy a fiatalok, főleg a recessziós időszakokban, kiszolgáltatottabbak a gazdaság változásainak, ami gyakran a körükben magas munkanélküliségi rátában mutatkozik meg. A pályakezdési nehézségeik és gazdasági

bizonytalanságuk folyamatosan növekszik, s az alacsony bevétel, állásaik bizonytalansága, bizonytalan társadalmi-gazdasági jellemzőik, valamint a foglalkozási pályájuk által befolyásolt életstílusuk akadályozza az olyan hosszú távú elköteleződést involváló döntéseket, mint a házasság és a gyermekvállalás.

A fiatalok adaptációs stratégiájának tekinthető, hogy gyakran ezen életesemények elhalasztásával reagálnak a bizonytalan foglalkoztatottságra, valamint az együttélést választják a házasság helyett. Megvizsgálva a karrierrel kapcsolatos tényezőket Oppenheimer azt találta, hogy a jobb hosszú távú kilátásokkal rendelkező fiatalok között – leginkább a magasan iskolázott szegmens – magasabb a házasságkötés valószínűsége (Oppenheimer 2006: xvii).

Míg Oppenheimer a kutatás alapkérdését a pályakezdési nehézségekhez kötötte, Blossfeld és munkatársai (Blossfeld 2005) – mint azt fentebb bemutattuk – újfajta megközelítésben vizsgálták és értelmezték a felnőtté válás folyamatának egyre későbbi időpontra tolódását. Elméletükben a globalizációhoz köthető bizonytalanságot különböző nemzeti-szintű intézmények közvetítik és szűrik meg. Értelmezésükben a globalizáció folyamata összetett jelenség, amely különböző gazdasági, pénzügyi, társadalmi és technikai változásokat foglal magába, ahogyan azt az 1. Ábra is mutatja. Terjedelmi korlátok miatt ezeket jelen tanulmányban csak címszakban ismertetjük: 1. A piacok nemzetközivé válása; 2. A verseny kiéleződése a dereguláció, privatizáció és liberalizáció miatt; 3. Globális hálózatok és tudás terjedése az új IKT eszközökön keresztül; 4. A piacok fontosságának megnövekedése és függőségük a rendszertelen sokkhatásokról (Bővebben lásd Hofmeister et al 2006; és Castells 1996).

Ezen folyamatok a gazdasági és társadalmi változások gyorsulását, valamint a piaci folyamatok kiszámíthatatlanságát és változékonyságát hozták magukkal, amelyek a bizonytalanság növekedését eredményezik mind az állami, a piaci, mind az egyéni szereplők szintjén. A kutatók a makro-szint változásait figyelembe véve empirikus igényességgel vizsgálták, mindez hogyan befolyásolja a fiatalok felnőtté válásának folyamatát: munkaerőpiacra lépésüket, párkapcsolati és gyermekvállalási döntéseiket. Általános trendek felvázolása helyett 14 országot vontak be elemzésükbe, és az országokból kategóriákat képezve (lásd feljebb, a 3. számú lábjegyzetben), rámutattak, hogy a nemzeti szintű intézmények kiemelt fontossággal bírnak mind a globalizáció hatásainak megszüntetésében, mind abban, hogy a fiataloknak mikro-szinten milyen tapasztala-

itai vannak ezen folyamatokról és hogyan befolyásolják döntéseiket a bizonytalanságra reagálva.

A globalizáció hatásai kritikusak a korai életszakaszokra, mert a fiatalokat, mint a munkaerőpiacok 'kivülállóit' sokkal közvetlenebbül érintik, mint más szereplőket. A globalizációs folyamatoknak való nagyobb fokú kiszolgáltatottságukat nemcsak az okozza, hogy korlátozott munkaerőpiaci tapasztalattal bírnak, hanem az is, hogy nem rendelkeznek kiterjedt társadalmi hálózattal a gazdasági szférában, valamint nem védik őket a szakszervezetek. Blossfeld egy előadásában kiemeli, hogy mindezek eredményeképpen sokkal könnyebb a fiatalok munkaszerződéseinek változtatni, hiszen előnytelegebb az indulási helyzetük, azon kívül a szakszervezetek főleg a már 'bent lévőket' védik (Blossfeld 2007: 27-28).

A munkaerőpiaci kockázataikon túl – gyorsan változó, bizonytalan és konfliktusokkal terhelt fiatal felnőtt életszakaszuk alatt – olyan döntéseket is meg kell hozniuk, amelyek következményeivel hosszú távon számolniuk kell.

A fiatalok csoportja is erősen szegmentált; nem mindenkit érint ugyanolyan mértékben a munkaerőpiaci bizonytalanság. Azok a csoportok, amelyek magasabb humán tőkével rendelkeznek, részlegesen védettebb pozícióban vannak a többiekhez képest, míg a kisebbségek, valamint az alacsonyabban képzettek csoportjai jobban ki vannak téve a globalizáció hatásainak. A fiatalok csoportján belül is egy növekvő egyenlőtlenség figyelhető meg, miközben összességében ők sokkal erősebben érintettek, mint az idősebb generációk, akik szintén megtapasztalták ezt az átmenetet (Blossfeld 2007: 29-31).

Figyelembe kell venni még Magyarország speciális helyzetét a globalizáció folyamatában. Hazánkban – mint ahogyan a többi poszt-szocialista országban – a rendszerváltozást követő átmenet és a piacgazdaságra való átállás erősen érintette a '90-es években munkaerőpiacra lépő korosztályokat. Az oktatási rendszer és a munkaerőpiac változásai új bizonytalanságok elé állították a fiatalokat (is), egyrészt a diplomák devalválódása kockázatosá tette a felsőfokú végzettség megszerzésére irányuló befektetést, másrészt a fiatalok – más választásuk nem lévén – sokszor végzettségüknek nem megfelelő munkakörben tudtak/tudnak csak elhelyezkedni (Róbert – Bukodi 2005: 179).

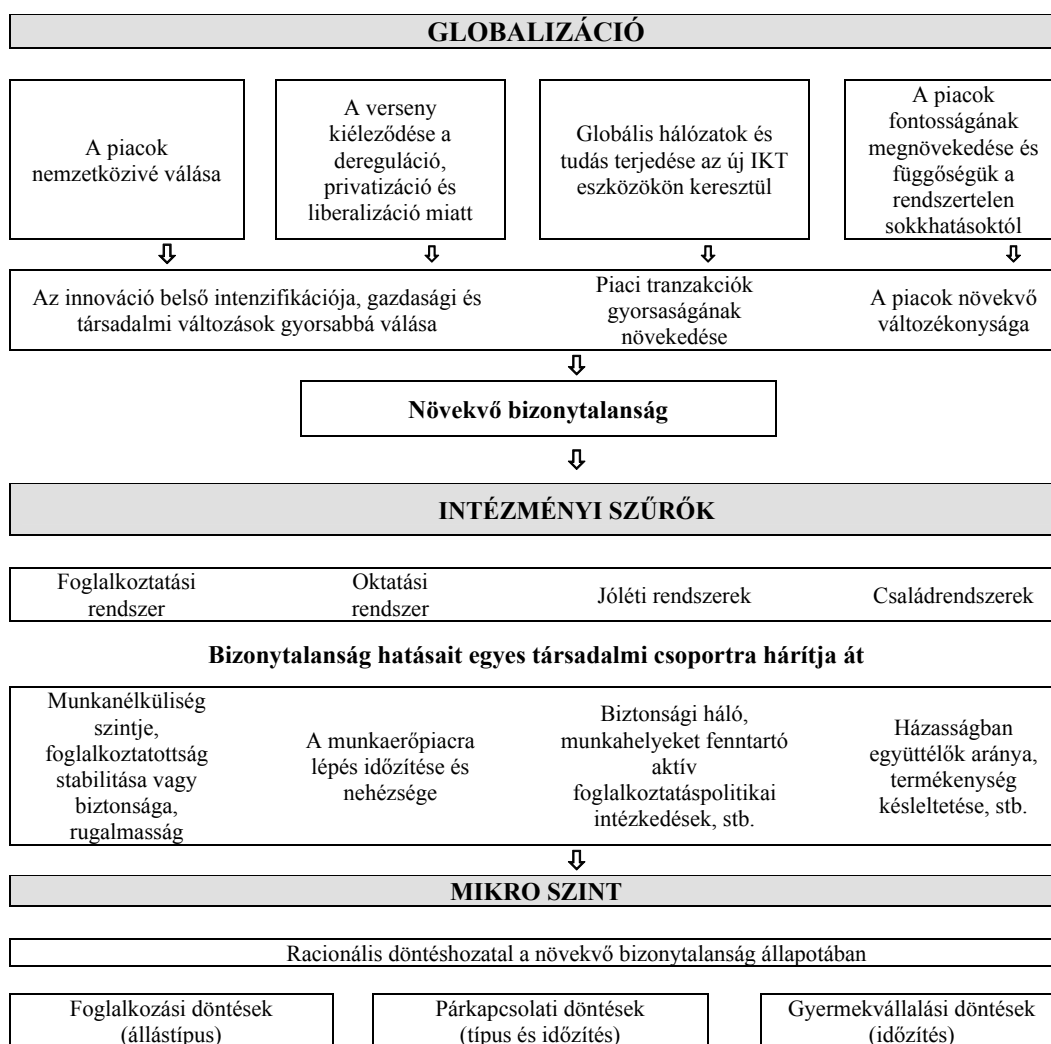
A globalizációs folyamatok hatására tehát a piacok dinamikusabbá, ugyanakkor kiszámíthatatlannabbá váltak. A bizonytalan feltételek között mind

az egyéneknek, mind a cégeknek, mind az állami szervezeteknek nehezebbé vált megfelelő alternatívák és stratégiák megtalálása és/vagy kidolgozása. A fent ismertetett globális mechanizmusok strukturális bizonytalanságot generálnak a modern társadalmak jelentős részében, amelyet a nemzeti szintű intézményrendszer közvetít és csatornáztat át bizonyos társadalmi csoportokra. Blossfeld szerint a négy intézmény, amely a korai életszakaszokra a legnagyobb hatással van: a foglalkoztatási, az oktatási, a jóléti rendszer, valamint a család.

Stratégiák és döntések az egyéni szinten

Érdekes kérdés, hogyan változtatják meg a stratégiáikat a fiatalok, hogyan reagálnak a megváltozott helyzetre az átmenet időszakában. Blossfeld és Mills a racionális döntésmélet egy dinamikus modelljét ajánlják, hogy a bizonytalanság állapotában hozott döntések értelmezhetővé váljanak (Mills – Blossfeld 2005: 16-17). Ez a modell nem a viselkedés egy determinisztikus modelljét kívánja adni, hanem az aktorok nagy számánál próbál sajátosságokat, jel-

1. Ábra Globalizáció és növekvő bizonytalanság a felnőttkori átmenet során

(Forrás: Blossfeld 2005: 3)

lemző mintákat feltárni. Elster modelljét követve feltételezik, hogy a tipikus cselekvő törekszik a racionális viselkedésre, a következő három optimalizáló stratégiát követve: 1. megtalálni a legjobb cselekvési alternatívát a cselekvő vágyai és elképzelései mellett; 2. a leginkább megfelelő elképzelések kialakítása a hozzáférhető bizonyítékokat figyelembe véve; 3. a megfelelő mennyiségű bizonyíték összegyűjtése, figyelembe véve a cselekvő vágyait és előzetes elképzeléseit. Kérdés azonban, hogy lehetséges-e a racionális döntéshozatal a globalizáció okozta változékonyság és kiszámíthatatlanság közepette.

Követve az elster-i optimalizációs felosztást, a globalizációs hatások következtében a fiatalok napjainkban három nagy döntési problémával szembesülnek. Az első probléma, hogy a cselekvési alternatívákat bizonytalanság övezi. A fiatal cselekvők számára egyre nehezebb például a különböző tanulmányi, szakmai vagy párkapcsolati opciók összehasonlítása és sorrendbe állítása. Egyre kevesebbet tudnak a jövőbeni lehetőségeikről, nemcsak nem tudják, mit válasszanak, hanem azt sem, hogy *mikor* (Mills – Blossfeld 2005: 16-17). A második probléma a különböző cselekedetek eredményeivel és azok bekövetkezési valószínűségével kapcsolatos bizonytalanság. Az aktorok egyre kevésbé képesek megbízható módon szubjektív valószínűségeket rendelni a jövőbeni cselekedeteik eredményeihez. A globalizáció hatására ez a bizonytalanság különösen kiélesedik, ha egy döntés egyenletébe mások (pl. partner, munkáltató) jövőbeni döntéseivel kapcsolatos elképzeléseket is be kell vonni (Mills – Blossfeld 2005:17). A harmadik probléma a döntésekhez gyűjtött információ mennyisége körüli bizonytalanság. Az információgyűjtés általában szükséges, ugyanakkor idő- és energiaigényes folyamat. Az összegyűjtött információ optimális szintjét a véleményalkotás előtt sokkal nehezebb meghatározni. A további információkeresés határhasznai és határköltségei egyre inkább kiszámíthatatlanok, ezért a cselekvők sokszor küszöbértékeket állítanak fel, meddig és mennyi információt keresnek (Mills – Blossfeld 2005: 17).

Bizonytalan környezetben egyre nehezebb racionális döntést hozni, egyre kevesebb fix paraméter van, amihez igazítani lehetne a cselekvéseket és ki lehetne számítani – még ha szubjektív módon is – az egyes alternatívák hosszú távú következményeit. Ennek eredményeképpen a cselekvőknek szüksége van egyéb, kiegészítő döntési mechanizmusokra (Blossfeld 2007: 19-20), ezért a helyi normák, hálózatok, hüvelykujj-szabályok és szokások szerepe

felértékelődik a döntések folyamatában. Ez részben egy paradox folyamat, hiszen miközben a globalizáció egyre közelebb hozza a világ különböző pontjait, fel is erősíti a különbségeiket, mivel a döntésekhez az aktorok egyre inkább támaszkodnak számukra fontos személyekre, úgynevezett szignifikáns másokra, helyi hálózatokra, szokásokra.

Egy másik következmény, hogy a döntési időhorizont, azaz a távolság, amelyet a döntést hozó cselekvők „be tudnak látni” egyre rövidebbé válik. Itt Blossfeld egy üzleti életből hozott példát vesz alapul, amely szerint a tőzsdén bejegyzett cégek üzleti jelentései eredetileg évesek voltak, majd bevezették a féléves jelentéseket, ma pedig már negyedéves, sőt a havi jelentések készítése válik a normává. Ez is mutatja, hogy nem csupán az üzleti, de a szakmai vagy a magánéletben is a döntéshozatalban – nem csupán az üzleti, de a szakmai és a magánéleti döntésekben is – eltolódik a súlypont a hosszú távon elérhető sikerek felől a rövid távúak irányába. Ez különösen fontos változás az életutak tekintetében, hiszen az emberek több fontos döntést hoznak életük korai szakaszában, amelynek következményei egész életükre kihatnak. Egy szakma tanulása hosszú távú befektetés, miközben nem tudni, hogy az adott szakma létezik-e még 20 év múlva, vagy mi fog történni az adott szektorral. A döntés megváltoztatása lehetséges ugyan, de számos költséggel jár. Ugyanez igaz a párkapcsolati döntésekre, hiszen amikor párt választ valaki, nem tudja hogyan alakul a másik karrierje, miközben egy gyermek vállalása 25-30 évre felelőssé teszi a szülőket.

Mindez aláássa a társadalmi reciprocitás és a bizalomra épülő kapcsolatok (család, jóléti állam) környezetét – érvel Blossfeld –, mert ezek a kapcsolatok egymásnak tett ígéreteken alapulnak. A bizalomra épülő kapcsolatok fenntartása egyre nehezebbé válik a globalizált társadalmakban, mert a cselekvők egyre kevésbé tartják be az ígéreteket. Megígérik a párkapcsolatban résztvevők egymásnak, hogy együtt maradnak egész életükben, de előbb utóbb megjelenhet egy ok, ami az ígéret megszegését valószínűsíti. Egy másik példa, ha az ember „befektet” a gyermekeibe, de egyáltalán nem biztos, hogy ezt visszakapja idős korában, mert lehetséges, hogy a gyermeke tőle távol, akár egy másik kontinensen fog élni. Hasonló a helyzet a jóléti állammal is. Az egyén hozzájárul a jóléti állam fenntartásához, de nagyon bizonytalan, hogy idős korában milyen mértékű nyugdíjat kap majd, és azt milyen formában folyósítják neki. A globalizáció hatására tehát a kölcsönös bizalomra épülő kapcsolatok egy-

re inkább ellehetetlenülnek, legyenek azok magán-életiek (párok között), szakmaiak (munkáltató–alkalmazott) vagy szakpolitikaiak (állampolgár–jóléti rendszer).

Rendszerspecifikus tendenciák a változó stratégiákban

A döntési helyzet változásának absztrakt tárgyalása után nézzük meg konkrét tendenciákon keresztül a fő stratégiákat, és ezek mentén a fő változásokat a fiatalok életútjában.

Az egyik látható változás, hogy az oktatás és a munkaerőpiacra lépés átmenete elmosódottabbá, zavarosabbá vált (Blossfeld 2007: 31). A fiatalok egyre nagyobb része lép ki a munkaerőpiacra, majd tér vissza az oktatásba, avagy megpróbálja összeegyeztetni a munkavállalást a tanulmányaival. Ez egyrészt a Beck-i elmélet életútjainak rugalmassága, melynek előnyeit – amennyiben tudják – a fiatalok előnyükre is fordíthatják, másrészt azonban az aktív munkaerőpiaci jelenlét (és az ezzel járó bevétel) maga is egyik mérföldköve (volt) a felnőtté válásnak, ezért értelemszerűen ez a határ is összezavarodik, bizonytalanságot generálva.

Másik jellemző, hogy az oktatás „alternatív szerepet” kap a fiatalok életében. Már nem csak mint humán tőkebefektetés jelenik meg számukra, hanem mint kvázi „parkolópálya”, ahol – érthető és racionális stratégiaként – a hallgatói státusz relatív védettségét preferálják egészen addig, amíg nem tudnak elhelyezkedni a munkaerőpiacon, még akkor is, ha korábban be tudták fejezni tanulmányaikat. Amint állást kapnak, azonnal kilépnek az oktatási rendszerből, így próbálva elkerülni a munkanélküliség stigmáját. Részben emiatt egyre inkább kitolódnak az oktatásban eltöltött évek, ami főleg Olaszország és Németország esetében tapasztalható a legerősebben.

Továbbá folyamatosan növekszik a rugalmasabb együttélési formák aránya a házassággal szemben. A határozott idejű és/vagy részmunkaidős munkaszerződéssel alkalmazott fiataloknál magasabb a házasság nélküli együttélési formák aránya.

A fiatalok tehát egyre inkább elhalasztják az olyan hosszú távú következményeket involváló döntéseiket, mint a házasságkötés vagy az első gyermekvállalás. A halasztás hátterében először az oktatási expanzió állt, majd ehhez hozzáadódik még négyöt év a globalizációs hatás következményeképpen. Így ha a mostani fiatalokat összehasonlítjuk a ko-

rábbi kohorszokkal, a házasságkötés és az első gyermek születésének ideje 10 évvel eltolódott, amely valóban radikális változás.

Országoként különböző minták figyelhetők meg férfiaknál és nőknél, amelyet talán a dél-európai – hagyományosan egykeresős modellt mutató – társadalmak adatai emelnek ki a legjobban. Ezekben a társadalmakban a férfiak a bizonytalanság hatására egyre tovább maradnak a szülői háztartásban és elhalasztják a házasság és gyermekvállalás döntéseit. Ugyanakkor az alacsonyan képzett nők esetében jellemző stratégia az anyává válás és a család „alternatív szerepe”, amellyel el tudják kerülni a bizonytalanságot. A munkaerőpiacról való kilépés így egy biztos menekülő út számukra.⁴

A magasan képzett nők stratégiái erősen függenek a nemzeti szintű intézményi háttértől, leginkább a jóléti rendszerektől. Abban az esetben, ha a jóléti intézkedések nem támogatják a nőket a gyermekvállalásban – például gyermekellátási intézmények létesítésével és fenntartásával, és/vagy a munkaerőpiacra való visszatérés elősegítésével – a magasan kvalifikált nők egész egyszerűen nem vállalnak gyermeket, vagy nagyon későn teszik ezt. Svédországban a kiterjedt jóléti intézkedések és a gyermekellátási intézmények munkaerő-piaci keresletet generáló hatása miatt ennek pont az ellenkezője figyelhető meg. A helyzet ironiája, hogy a családcentrikus jóléti rezsimekben (Spanyolország, Olaszország), ahol a családi kapcsolatok kiemelt fontossággal bírnak, a magasan képzett nők kevésbé érdekeltek a családalapításban, míg a férfiak kevésbé képesek rá. Mindez együtt a fertilitási ráta eddig nem tapasztalt alacsony szintjét eredményezi ezekben az országokban (Blossfeld 2007: 32-33).

Összefoglaló

Tanulmányunk három különböző értelmezési keretet mutat be a fiatalok felnőttkori szerepeket és döntéseket halasztó attitűdjeinek és gyakorlatának magyarázatára. Míg a második demográfiai átmenet elmélete elsődlegesen az értékváltozásokkal, addig a kockázattársadalom elmélete az egyéni kockázatok szerepének hangsúlyozásával, Blossfeld modellje pedig a globalizációs folyamatok bizonytalanságnövelő hatásaival magyarázza ezt a jelenséget. Az írás Blossfeld magyarázati sémáját mutatja be bőve-

⁴ Nagyon hasonló tendenciákra hívja fel a figyelmet Szalma Ivett disszertációja a magyar kontextus tekintetében (Szalma 2011).

ben, amely szerint a globalizáció hatásait különböző nemzeti intézmények (oktatás, munkaerőpiac, jóléti rendszerek és család) szűrik meg és irányítják át különböző társadalmi csoportokra. Bár a nemzeti intézmények elrendeződéséből és egymásra hatásából fakadóan igen eltérőek a különböző országok társadalmi sajátosságai, Blossfeld és munkatársai vizsgálataik során azt találták, hogy minden országban elsődlegesen a fiatalok korosztályait sújtja a bizonytalanság és a kiszámíthatatlanság, továbbá ennek eredőjeképpen a hosszú távú tervezés lehetlensége. Mindez erős hatással van a korcsoportra, hiszen ebben az életszakaszban – a függetlenedés minden 'gyerekbetegségén' túl – komoly és hosszú távú következményekkel járó döntéseket kell meghozniuk. E döntési kényszer képtelenségére mutat rá mind a becki kockázatelmélet, mind a blossomfieldi modellt a bizonytalanság és kiszámíthatatlanság hangsúlyozásával.

Irodalom

- Andorka R. 2006 (1997) *Bevezetés a szociológiába*. Osiris, Budapest.
- Bauman, Z. 2008 Munka. *Café Babel*, 56–57:11–24.
- Bauman Z. 2004 *Liquid modernity*. Lecture on the ANSE-conference „Value dilemmas as a challenge in the practice and concepts of supervision and coaching” on May 7th 2004 in Leiden/The Netherlands. Letöltve 2011.05.15. a következő helyről: <http://www.anse.eu/html/history/2004%20Leiden/bauman%20englisch.pdf>
- Beck, U. 2003 *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Századvég Kiadó, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest.
- Beck, U. 2010 *A munka szép új világa*. Belvedere Meridionale, Szeged.
- Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. 2002 *Individualization. Institutionalized individualism and its social and political consequences*. Sage, London.
- Blossfeld, H.P. – Klizjing, E. – Mills, M. – Kurz, K. eds. 2005 *Globalization, uncertainty and youth in society*. Routledge.
- Blossfeld, H.P. – Hofmeister, H. eds. 2006a *Globalization, uncertainty and women's career*. Routledge.
- Blossfeld, H.P. – Mills, M. – Bernardi, F. eds. 2006b *Globalization, uncertainty and men's career*. Routledge.
- Blossfeld, H.P. – Buchholz, S. – Hofäcker, D. eds. 2006c *Globalization, uncertainty and late careers in society*. Routledge.
- Blossfeld, H.P. 2007 *Globalization and changes in life courses in modern societies*. Konferencia-előadás. 4th European Conference on Complex Systems. 2007. október. Előadás és előadásiak letöltve 2011. június 14-én a következő honlapcímről: http://videolectures.net/eccs07_blossfeld_gcs/
- Castells, M. 1996 *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture* Vol. I. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- Habermas, J. 1994 Válságtendenciák a késői kapitalizmusban. In Felkai G. szerk. Jürgen Habermas *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz, 59-140.
- Hofäcker, D. 2006 Women's employment in times of globalization: a comparative overview. In: Blossfeld, H.P. – Hofmeister, H. eds. 2006 *Globalization, uncertainty and women's career*. Routledge, 32-58.
- Hofmeister, H. – Blossfeld, H.P. – Mills, M. 2006 Globalization, uncertainty and women's mid-career life course: a theoretical framework. In Blossfeld, H.P. – Hofmeister, H. eds. *Globalization, uncertainty and women's career*. Routledge, 3-311.
- Király G. – Paksi V. 2011a Megváltozott életutak. Munka és magánélet a késői modernitás időszakában. In: Beszteri B., Majoros P. szerk. *A XXI. század kihívásai és Magyarország jövőképe*. MTA Veszprémi Területi Bizottság, 442-443.
- Király G. – Paksi V. (megjelenés alatt) 2011b Bizonytalanság a munka és a magánélet egyes területein. In: Ságvári B. – Messing V. szerk. *ESS tanulmányok 2011*. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest.
- Lesthaeghe, R. – van de Kaa, D.J. 1986 „Twee demografische transitities?” (Two demographic transitions?) In: Lesthaeghe, R. – van de Kaa, D.J. eds. *Bevolking – Groei en Krimp, Mens en Maatschappij, Van Loghum Slaterus*. Deventer, pp. 9-24.
- Lupton, D. 1999 *Risk*. Routledge, London – New York.

- Mills, M. – Blossfeld, H. P. 2005 Globalization, uncertainty and the early life course. A theoretical framework. In Blossfeld, H.P. – Klizjing, E. – Mills, M. – Kurz, K. eds. 2005 *Globalization, uncertainty and youth in society*. Routledge, 1-24.
- Oppenheimer, V.K. – Kalmijn, M. – Lim, N. 1997 Men's career development and marriage timing during a period of rising inequality. *Demography*, 3: 311-330.
- Oppenheimer, V.K. 2003 Cohabiting and marriage during young men's career development process. *Demography*, 40: 127-149.
- Oppenheimer, V.K. 2006 *Preface*. In Blossfeld, H.P. – Klizjing, E. – Mills, M. – Kurz, K. eds. 2005 *Globalization, uncertainty and youth in society*. Routledge, xxvii.
- Róbert P. – Bukodi E. 2005 Transition to adulthood in Hungary. In Blossfeld, H.P. – Klizjing, E. – Mills, M. – Kurz, K. eds. *Globalization, uncertainty and youth in society*. Routledge, pp. 177-213.
- Szalma I. 2011 *A munkaerő-piaci helyzet hatása az első tartós párkapcsolat kialakítására és a szülővé válásra Magyarországon*. Budapesti Corvinus Egyetem, PhD értekezés.
- Sennet, R. 1998 *The corrosion of character: The personal consequences of work in the new capitalism*. W. W. Norton – Co, New York – London.
- Spéder Zs. 2006 *Változások az ezredfordulón*. In Andorka R. 2006 Bevezetés a szociológiába. Osiris, Budapest, 318-327; 415-425.
- Van de Kaa, D.J. 2001 *Európa második demográfiai átmenete*. Web Társadalomtudományi folyóirat 8-9. szám (2001. szeptember) Letöltve 2011.01.15. a következő helyről: http://web.adatbank.transindex.ro/pdfdok/web8-9_08_vdKaa.pdf.

Abstract

Király Gábor – Paksi Veronika: A bizonytalanság kockázata vagy a kockázat bizonytalansága?

Két német társadalomtudós gondolatai a megváltozott döntési térről

A fiatalok felnőtté válásának folyamata napjainkban nemcsak egyre jobban kitolódik, de sokszor a mérföldkövek hagyományos sorrendje is felborul. Az egyének ugyan maguk építetik fel életútjukat, de így felelőssé is válnak annak alakításáért: a döntés és a következményekért történő felelősségvállalás szintén rájuk hárul. Ezzel párhuzamosan a globalizáció által generált gazdasági és társadalmi változások a bizonytalanság növekedését eredményezik mind az állami, mind a piaci, valamint az egyéni szereplők szintjén. A fiataloknak nemcsak, hogy nem állnak minták rendelkezésükre, de életüket hosszútávra meghatározó döntéseiket ebben a megváltozott, bizonytalan térben kell meghozniuk. Tanulmányunkban arra fókuszálunk, milyen válaszokat adnak a fiatalok a fent leírt változásokra. Az elméleti keretben a fiatalok reprodukciós magatartását az értékváltozások, valamint a munka és a magánélet egyes területein egyre növekvő bizonytalanság és kiszolgáltatottság felől értelmezzük.

Király Gábor – Paksi Veronika: Risk of uncertainty or uncertainty of risk?

Thoughts of two German social scientist on decision-making during changed conditions

The process of reaching adulthood has not only been delayed by youths but the order of its milestones has been in flux as well. Although individuals can construct their individualized life-courses, they also held increasingly responsible for it: the decision-making and its consequences have become their liability. In line with this phenomenon, globalization generated economic and social changes result in growing uncertainty among actors in state, market and individual level. Youths not only miss social patterns to adjust their behaviour, but they have to make long-term decisions under constantly changing and uncertain conditions. In this study we focus on how youths attempt to adapt to the above mentioned changes. In the theoretical framework we give an explanation for the reproductive behaviour of youths using theories discussing changing values and the growing uncertainty and vulnerability in the fields of work and private sphere.